

KOVÁCS ZOLTÁN:

Sajtó, tulajdon, politika Magyarországon

A programban szereplő „Sajtó, tulajdon, politika Magyarországon” cím némi pontosításra szorul, voltaképpen a magyar nyomtatott sajtó állapotával szeretnék foglalkozni, s csak kevésbé az elektronikus médiával. Mielőtt az előadás tárgyának kifejtésébe kezdenék, elmondanám, hogy egy magyar viszonyok között egészen elfogadható példányszámú, huszonkét-huszonháromezer példányban megjelenő közéleti és irodalmi hetilap főszerkesztője vagyok, olvasottsági adatok szerint ennek a hetilapnak száztizenöt-százhuszezer olvasója van, a lap tulajdonosai a szerkesztőség munkatársaiból álló alapítványok – erre egy másik gondolattal összefüggésben majd kitérnék még. A lap a liberális eszmerendszer mentén határozza meg magát, alapértéknek tekinti az Európában elfogadott normarendszert, föltétlen tiszteletben tartja a személy szuverenitását, különösképp a kisebbségek értékeit és a mássághoz való jogot. A lap a rendszerváltás óta folyamatosan ellenzéki, vagy legalábbis oppozíciós helyzetben van, ami az előbb elmondottak természetéből adódik: a lap munkatársainak véleménye szerint az értelmiség természetes létállapota az ellenzéki, kritikus gondolkodás.

A továbbiakban a magyar sajtó általános helyzetéről, a politikához és a gazdasághoz való viszonyáról beszélnek, később szakmai állapotokról, majd végül egy nagy erejű felmérésről, amelynek megállapításai indokolják és magyarázzák a következőkben felvázolandó súlyos borúlátásomat.

Az ezredforduló táján a magyar nyilvánosság állapotát egy saját lehetőségeihez képest mélyen alulteljesítő sajtó és a nyilvánosságtól alapjaiban elzárkózó, a nyilvánosságot rosszul értelmező adminisztráció (nevezzük ezt politikai elitnek, a kormánynak, az ellenzéknek) egymást remekül kiegészítő párosa határozza meg. A Magyarországra jobbra mindig jellemző „mintha” állapot ülné ismét a torát, a rendszerváltás előtti évek érzeteivel, mintha szabadság volna, hiszen háromévente lehet utazni Bécsbe; mintha az országon belül is jól mennének a dolgok, hiszen a minap sztriptíz-bárt nyitottak Siófokon, ahol Pepsi Colát szolgálnak fel a vendégnek, és mintha a gondolat is szabadon szárnyalhatna, hiszen bemutatták a Ben Hurt. Most pedig, immáron tíz éve alkotmányos jog – és ténylegesen, kikényszeríthető módon alkotmányos jog – a vélemény-,

szólás- és sajtószabadság, a másik oldalról jogszabályilag rendezett és szintén kikényszeríthető a tájékoztatásnak az a kötelezettsége, amelyik tartalommal tölti meg a sajtószabadságot, így adva értelmet a hozzá kapcsolódó többi szabadságjognak.

Minthogy tehát e pillanatban a témával kapcsolatos jogszabályi keretek tiszták, e tiszta jogszabályi keretek fényében tűnik igazán keserves fölismerésnek, hogy a magyar hazára jellemző *mintha* állapot zavartalanul él tovább. Mintha a nyilvánosság, a tíz évvel ezelőtt megteremtődött lehetőség a magyar közélet egy zavaró eleme volna. Hogy a mindenkori kormányzat és a párt-idióták jelentékeny hada így éli ezt meg, az szomorú lehet, de a dolog természetéből adódóan akár érthető is. A mentálisan és intellektuálisan zavaros összetételű és zavaros indíttatású kormányzati állomány (ide mindhárom kormányt értem) saját korlátjait igyekezett kivezetni az ellenségesnek mondott sajtóra, és hát ez ügyben végső soron igazán nincs mit tenni: Antall József is, Horn Gyula is, Orbán Viktor is úgy érezte, kormányzásának második percébe már lejáratási kampány folyik ellene és kormánya ellen, a második percben megtett kijelentés aztán megmutatta azt a mozgási körletet, amelyiken a sajtót és úgy általában a nyilvánosságot elképzelte. Azt hiszem, ez rendjén is volna, ezek az emberek vagy maguk sem tudták, hogyan kerültek oda, ahova kerültek (Antall), vagy nagyon is tudták, hogyan (lásd magyar munkásmozgalomtörténet: Horn), vagy ha egyik sem, akkor viszont az mintha túl korán került volna oda, ahova került. Tény, hogy a saját képességbeli zavarok nem kedveznek a nyilvánosság ügyének. Ez az egyik oldal.

A másik a *sajtó*, szögezzük is le gyorsan: örömeire különösebb ok e szempontból sincsen, különösen annak tükrében, hogy a nyolcvanas évek második felében a magyar sajtó a politikai korlátok ellenére, azt olykor-olykor kijátszva és átlépve, már-már épeszű felnőttként viselkedett, ebből az élményből mára emlék lett, hangulati megközelítésben pedig egy kiadós csalódás. Az ember hajlamos azt hinni, hogy ezt csak belülről éli így meg, de sajnos kívülről sem látszik más, elég csak néhány percet beszélgetni azokkal a külföldi újságírókkal, akik a rendszerváltás idején lapjukat a magyarországi eseményekről tudósították. Az egykor a magyar sajtóért tiszta szívvel lelkesedő riporterek saját elmondásuk szerint ma egy elkényelmesedett, semmi iránt nem érdeklődő, a tulajdonosi érdekeket reflexből kiszolgáló társaságot látnak, jó árfekvésű építőanyag után futkorászó cinikus, a tíz év alatt morális tartását többnyire elvesztett bandát. Nem kitaláció: 1989-ben a GEO Magazin Budapestről készítette

tematikus számát (csak érdekességképpen: előtte Írországról, Budapest után Ausztráliáról – kell, hogy ez jelentsen valamit). Tíz évvel később, tavaly összetalálkoztam Yves Gilly francia fotóssal, akivel akkoriban orosz katonai laktanyában készítettünk riportot. 1989-ben napi tizenöt órát dolgozott a magyar fővárosban, tavaly már azt mondta: Ez egy unalmas város lett. Viszont sehol másutt a világon nem reklámozzák olyan ocsmány módon a Barbie babát óriás plakátokon, mint Pesten.

A magyar sajtó rossz állapotának egyik eleme, hogy alig vannak független lapok. Pontosabban a helyzet még annál is rosszabb: alig akadnak függetlenségre törekvő lapok. És a függetlenség e szempontból nem azt jelenti, hogy a lap munkatársainak nincsen politikai véleményük, hiszen az elképzelhetetlen. Függetlenségen épp azt értem, hogy a lap munkatársai mindig, minden helyzetben tartják magukat saját álláspontjukhoz, tehát amikor az írógép mögé ülnek, akkor nincsen egyéb szempont, mint hogy saját véleményüket minél pontosabban megfogalmazzák.

A magyar sajtó hangadóinak kedvenc disszertációs témája: „A tulajdonos mint hűbérúr”, érdemes két szót szólni – például a New York Times-ról. (A kérdés egyébként nem az, hogy a tulajdonos saját vagy öseinek a pénzéért mit tehet meg, átírhatja-e a neki nem tetsző cikkeket, és ha fáj a feje, kidobhatja-e az ablakon a főszerkesztőt, hanem az, hogy *ténylegesen mit tesz meg.*) A Sulzberger család vagy a Times jelenlegi kiadója, Arthur Ochs Sulzberger és az első generációs magyar laptulajdonosok között éppen akkora a különbség, mint a New York Times és a magyar napilapok között. Az, hogy a New York Times egyike a világ legtekintélyesebb lapjainak, egyebek között tulajdonosainak az érdeme. Számukra a lap több mint üzleti vállalkozás vagy a politika befolyásolásának eszköze. Sulzbergerék – akárcsak az amerikai újságírók és a fontosabb laptulajdonosok többsége – hisznek abban, hogy van társadalmi felelősség, van kimondandó igazság és követendő erkölcs; céljaik, érdekeik nem ellentétesek a társadaloméival; a hatalomban nem végcél, hanem eszközt látnak, amelyek a közjót szolgálhatják. Ennek megfelelően a New York Times, élén a főszerkesztővel, az elhallgatással szemben a feltárást, a cinkossággal szemben a szolidaritást bátorítja. A Sulzberger család és a társadalom érdeke nem szétválasztható. Még akkor sem, ha vitás esetekben nyilvánvalóan Arthur Sulzbergeré az utolsó szó.

Hogy pedig a tulajdonos a normálhoz képest sokkal többet enged meg magának a lap szerkesztőivel szemben, az abból is adódik, hogy a közhiedelemmel ellentétben Magyarországon mind a mai napig nincs igazi

sajtópiac. Az igazi sajtópiacon azt értem, hogy végső soron egy lapot az olvasóknak kell eltartaniuk, közvetlenül úgy, hogy pénzt adnak az újságért, közvetetten pedig úgy, hogy az olvasói és olvasottsági adatok meghatározóak a hirdetési szempontokból. Ez nemhogy tiszta formájában, de még elemeiben is alig valósult meg a hazai lappiacon. Minthogy a hirdetési bevétel – amely a lapbevétel jelentősebb hányadát képezi –, még mindig, vagy még inkább a korábbiakhoz képest a személyes kapcsolatok, vagy rosszabb esetben a politikai hovatartozás kérdése, a tulajdonos kulcsfigura, és ez a kulcsfigura inkább elkötelezettje a saját gazdasági és politikai érdekeinek, mint a hiteles tájékoztatásnak. Ezek jól tudom, közhelyszerű igazságok, de közhely-jellegük kialakulásában komoly szerep jutott annak, hogy tíz éve másról sincs szó. Nem jellemző ez természetesen a nagypéldányszámú magazinlapokra, a sok hirdetést közlő politikai lapok közül pedig a Heti Világgazdaságra.

Tehát vezető koponyák nyilatkoznak úgy a piaci törvényekről és a piaci viszonyokhoz való igazodás kényszerűségéről, mintha ebben az országban lenne ilyen és lehetne is igazodni hozzá. Csakhogy a piacositás ürügyén ebben az országban egyetlen dolog történt: végbement egy átgondolatlan, társadalmilag ellenőrizhetetlen, totálisan igazságtalan privatizáció – ez a mi sikertörténetünk –, mégpedig úgy, hogy az ehhez szükséges jogszabályi környezetnek legföljebb a körvonalai rajzolódtak ki. Miféle kapitalizmus az, ahol tíz év után még mindig nincsen használható összeférhetetlenségi törvény és nincsen monopóliumellenes törvény. Miként lehet ennek ismeretében felelősen nyilatkozni a lapok kívánatos piaci versenyéről? Talán ha ennek a toldozott-foldozott rendszernek a magyarázgatására szánt energia egy részét a választott képviselők érdemi jogszabályalkotásra fordítanák, és talán ha végre leraknák a kapitalizmus alapjait, akkor elemezzük majd a lappiacot. Akkor érdemes majd hivatkozni versenyhelyzetre és tiszta piaci viszonyokra, amikor az idevágó garanciális jogszabályokat megalkotta a törvényhozás. Ezek hiányában minden közgazdasági kategória és folyamat fölemlítése nem egyéb, mint pártfőiskolai pégé-szeminárium.

E szempontból aktuálisan fontos időszakot élünk meg, hiszen fejre állt a magyar közélet leganakronisztikusabb intézménye, a Postabank, és vele együtt az a lapbirodalom, amelyik lebénította a hazai sajtópiacot, morálisan is züllesztően hatva a hazai nyilvánosság szereplőire. A kérdés egy éve még az volt, hogy végre saját lábukra állnak-e azok a lapok, amelyek ebbe a birodalomba tartoztak, és ebből adódóan gyakorlatilag

eltartotta őket a banki akarat, ha vették ezeket a lapokat, ha nem, vagy pedig tovább folyik az önmagát régen túlélő szocialista alakulat.

Hangsúlyozom, hogy ez egy éve volt kérdés, ma már nem az: ezeknek a lapoknak a további létét nem a banki, hanem az állami akarat viszi tovább. Pontosabban a kormányzati szándék. Ma egy ország szeme láttára szüntetik meg kormányzati elhatározásból a magyar sajtótörténet egyik legértékesebb darabját, a Magyar Nemzetet, amelyik ugyan már régen nem független és régen nem olyan színvonalas, mint azt az alapítók annak idején kitalálták és meghatározták, de arra azért még egyetlen politikai kurzus sem vetemedett, hogy a név megtartásával átadják egy kormánypárt-közeli cégnek, ráadásul a hírek szerint a piaci érték töredékéért.

Erről ennyit.

Egy keveset a hazai sajtó műfaji visszamaradottságáról.

A magyar sajtó a nyolcvanas években alapjában véve publicisztikus műfajú, voltaképpen vélemény jellegű újságírás volt. (Azért említem ezt az időszakot, mert a befolyása átnyúlik a rendszerváltás utáni évekre.) Nem is lehetett más, hiszen az elmúlt rendszerben tényekről írni csakis központi szelekció után volt lehetséges, ezért aztán nem is volt érdemes. Az a mennyiséget tekintve igencsak csekély tényanyag, ami értékes volt, és mégis megjelent nyomtatásban a Kádár-rendszerben, úgynevezett irodalmi riportokban, tehát majdnem hogy szépírói stílusú művekben, és a szociográfiákban maradt fenn. Tehát a rendszerváltás egy véleményközpontú, publicisztikus hangvételű állapotban találta a magyar újságírást, más oldalról ez azt jelenti, hogy a változás a hazai sajtót – még a viszonylag progresszív részét is –, fölkészületlenül érte. Ezt igazolja, hogy miközben a rendszerváltás utáni időszak addig soha nem hallott vagy tapasztalt dolgokat hozott elő, vagyis miközben az országban fölgyorsult az élet, a magyar sajtó megrekedt a vélemény-újságírás szintjén. Vagyis továbbra is publicisztikai eszközökkel igyekszik megoldani olyan közéleti problémákat, amelyeket azzal már nem lehet. A magyar újságírás lépeshátrányba került az eseményekkel szemben.

A magyar újságírás később sem, tehát az első kormány időszakában sem változott sokat.

Valódi tényfeltáró újságírással igazából csak 2-3 éve történtek kísérletek, nagy nehézségek és nagy erőlködés után. Ekkor a magyar újságírás néhány embere elszánta magát és – nagyon helyesen – nekiment a korrupciónak. Ennek a nekibuzdulásnak ismert darabjai születtek. Tanulságos közlések

voltak ezek, az utóéletükből mintha az derült volna ki, hogy a magát biztonságban, a sajtót kellő ellenőrzöttség állapotában tudó pénz-, vállalkozó- és bank-elitet váratlanul érte ez a fejlemény. Ezek az írások kellőképp alapos és bátor munkák voltak, a tények itt már tényként voltak kezelve, és annak megfelelő figyelemmel ellenőrizve. Kisipari jellegét mutatja, hogy az egyébként jogi apparátussal megfelelőképpen ellátott szerkesztőség munkatársa – mert amikor beidéztek, fogalma sem volt a várható fejleményekről –, órákon keresztül, ügyvéd nélkül ücsörgött a Gyorskocsi utcában, csak azért, mert néhány rendőr azzal gyanúsította, hogy banktitkot szerzett meg és hozott nyilvánosságra. A riport utóélete azt bizonyította, hogy még ilyen abnormális laptulajdonosi viszonyok között is kikényszeríthető egy-egy írás, ami persze nagyon sovány eredmény ahhoz képest, hogy az effajta közlésnek magától értetődőnek kellene lennie. Egyúttal jelezte azt, milyen eszközökkel védik majd ilyen esetekben érdekeiket az érintettek, mondván, hogy az ilyen jellegű írások üzleti titkokat sértenek.

A korrupció segítségére sietett azonban a jogalkotás is, amikor a Btk. 1994-ben történt módosítása során kriminalizálta az addig a Polgári törvénykönyvben megfogalmazott üzleti titoksértést, egyszerűen kiemelte a Ptk.-ból és beemelte a Büntető törvénykönyvbe, három évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetve az elkövetőt. Ennek következtében a tényfeltáró újságíró mostanság az üzleti titok megsértésének fenyegetettségével dolgozhat, ami egyébként teljesen érthető, hiszen napjaink tényfeltárása, tényfeltárási szándékai vagy a korrupció irányába vezetnek, vagy pedig – miután nincs megoldva a pártok finanszírozásának kérdése – pártok, bankok, nagyvállalatok háromszögébe.

Végül szeretnék megemlíteni egy ez évben megjelent, nagyhatású felmérésről szóló kötetet, szerzője Vásárhelyi Mária, a kötet címe: Újságírók, sajtómunkások, napszámosok. Átfogó jelentés a hazai sajtó jelenlegi állapotáról, sok adattal, jellemző ténnyel.

Nézzük, a vizsgálat szerint milyen szakmai és szervezeti állapotban van a hazai sajtó?

A szerkesztőségen belüli döntési jogkörök az európai mércéhez képest túlcentralizáltak. A felmérések szerint gyakorlatilag minden lényeges kérdés főszerkesztői és helyettesi szinten dől el, a szerkesztőségi munka teljesen rétegzetlen. Főszerkesztői-helyettesi szintnél lejjebb önálló

döntési jogkör szinte nincs, vagy csakis lényegtelen kérdésekben, tehát az egyéni felelősség alapját normális esetben megalapozó önálló döntési jogosultság alig-alig létezik.

Ebből adódóan a magyar sajtóban egy csomó felelősség nélküli ember jön-megy, akinek ráadásul – alapvető szakmai élménye a rutinfeladat. Abból viszont van jó sok. Még rosszabb a helyzet, ha hozzátesszük, hogy ezek a rutinmunkák olyanok, hogy esetükben sem esik egybe az érdeklődési kör és munkaterület.

Tehát – foglaljuk össze, amit olvastunk –, a magyar újságírók jelentős része saját szemszögéből nézve érdektelen rutinmunkát végez minden különösebb döntési lehetőség nélkül, és ez a trend ráadásul az 1981-es, de még egy 1992-es felmérés szerint is romló. Nem véletlen tehát, hogy a magyar sajtóban – talán a világon egyes-egyedül – a szakmai hierarchiában többen vágynak lefelé, mint fölfelé. Mitől lenne ez másként? Egy alapjában véve beszállító jellegű médiastruktúrában, ahol minden a legmagasabb szinten dől el, ugyan mit keresnének ambiciózus, szakmailag képzett emberek? Semmit.

Ebből a belső rétegezetlenségből természetesen egyenesen adódik a hazai sajtó teljes ellenálló-képtelensége. A szerkezet – miután az élővilágból ismert lábasfejűség állapotának megfelelő szinten van – a legkisebb nyomásra összeroskad, belső tartása a nullával egyenlő. A felmérés ennek okára nem tér ki, valószínűsíthető azonban a hazai médiában piacvezetőnek tekinthető asztalhoz-székhez ragaszkodási ösztön: a főszerkesztő általában megőrül a gondolattól, ha a döntési jogok lebontását emlegetik neki: aki ezt emlegeti, és mondjuk történetesen nem tarokkpartner, a decentralizálás helyett már ki is van rúgva. Ebből következik a laptulajdonos különleges kényelmes helyzete: a főszerkesztő százaságó-szerű kicsavarásával zökkenőmentesen oldhat meg bármilyen szerkesztési problémát.

Az ilyenformán általában ellenállóképtelen magyar sajtóban aztán egyénileg is halmozottan hátrányos helyzetű emberek próbálnak ellenállni az ilyen-olyan nyomásnak (vagy nem próbálnak). Mert milyen a tipikus magyar újságíró? Relatívén idős, legalábbis idősebb, mint a legtöbb országban. Nyelvet általában nem beszél, nyelvtudása gyengébb, mint az értelmiségi pályán dolgozóké általában, és azt, mint korábban, igazi jogai nincsenek, szerkesztőségen belüli autonómiája romló. (Ehhez képest némileg érthetetlen, hogy mégis minden másodikat valamiképpen már megfenyegettek, és a politikai befolyásolási kísérletnek csak minden

harmadik képes ellenállni.) Kétharmaduk szerint ma is léteznek tabu témák a nyilvánosságban.

Nagy erejű felmérés ez a könyv. Hitelét erősíti, hogy a szerző teljes mértékben újságírópárti, már a szónak abban az értelmében, hogy – ismert álláspontja szerint – a teljes társadalmi nyilvánosság ügye sok minden más mellett a szakmai és morális szempontból jól végzett újságírás nélkül elképzelhetetlen. Bizonyos feladatokat csakis a sajtó képes megoldani, ám azt is látni kell, hogy ez a mostani magyar sajtó sem szakmailag, sem szervezetileg, de morálisan aztán végképp nincs felkészülve komolyabb feladatokra. Egy önállóan sajtó képe bontakozik ki ezekből a felmérésekből és számokból, talán épp ezért inkább haverkodó és helyezkedő, semmint mondjuk a közéleti tisztaságot ellenőrző és védő. Pedig ugye, nincsenek már oroszok, nincsen Brezsnyev, nincsen Varsói Szerződés. Most más van. Néhány megszállott kivételével terpeszkedő kényelem, urambátyám.